

УДК [330.145:658]:005.93

Ю.В. Серік

УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглядаються питання ефективного управління оборотними активами підприємств, зокрема складові управління оборотними активами, його раціоналізація та оптимізація.

The paper deals with the efficient management by working capital assets, including the particular components of the management of current assets, its rationalization and optimization.

Ключові слова: оборотні активи, фінансовий менеджмент, оптимізація.

Для стабільного розвитку підприємства однією з першочергових ознак є забезпечення фінансової стійкості на основі раціонального управління фінансовими ресурсами. Значна частина цих фінансових ресурсів спрямовується на формування оборотних активів. Від того, наскільки обґрунтований їх розмір, склад, структура, з урахуванням особливостей функціонування підприємства та джерел фінансування оборотних активів, залежить ефективність діяльності як окремого підприємства, так і вітчизняної економіки в цілому.

У сучасних умовах для багатьох вітчизняних підприємств типовим наслідком кризових явищ економічного розвитку є гостра нестача фінансових ресурсів для формування оборотних активів, що призводить до неефективного використання останніх. Розвиток ринкових відносин в Україні та досвід зарубіжної системи господарювання

визначають залежність результатів діяльності підприємств від ефективності управління процесом формування й використання їх оборотних активів.

Фінансовий менеджмент пропонує численні методи та механізми управління оборотними активами, але всі вони потребують доопрацювання у зв'язку із нестабільністю зовнішнього середовища, а також адаптації до специфіки роботи у тій чи іншій галузі.

Вагомий внесок у сучасну економічну теорію і практику формування та ефективного використання оборотних активів підприємства зробили вітчизняні й зарубіжні економісти: Бланк І., Бондаренко О., Буряк Л., Григор'єва Т., Душило А., Ізмайлова Н., Кодацький В., Семенов А., Юрій С., Яремко І. та ін.

Метою статті є визначення проблем управління оборотними активами підприємств та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління оборотними активами в умовах нестабільності зовнішнього середовища.

Матеріальною основою будь-якого виробництва є засоби виробництва, які складаються із засобів та предметів праці, що беруть участь у створенні продукту. Але з огляду на відмінність у характері функціонування у процесі виробництва та способі перенесення вартості на створюваний продукт, засоби праці набувають економічної форми позаоборотних активів, а предмети праці – оборотних.

Вперше поділ капіталу на основний та оборотний запропонували представники класичної школи (Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо), акцентуючи увагу на співвідношенні між обома частинами. Представники марксистської теорії поділили оборотний капітал на оборотні виробничі фонди та фонди обігу [9; 10].

У сучасній економічній літературі існує багато різних підходів до визначення економічної сутності оборотного капіталу. Але більшість вітчизняних науковців визначає його як частину капіталу, що авансується у виробництво, вартість якого повністю входить до нового товару і повертається в грошовій формі за один кругообіг.

Відтак, оборотний капітал слід розглядати як авансовану вартість в елементи оборотних виробничих фондів і фондів обігу для забезпечення безперервного процесу виробництва та реалізації продукції з метою досягнення достатнього рівня прибутковості підприємства. Цим підкреслено, по-перше, вартісну природу оборотного капіталу, по-друге, виділяється його речове втілення – оборотні виробничі фонди і фонди обігу, і, по-третє, визначається мета авансування – досягнення достатнього рівня прибутковості [6, с. 8].

Нині існує потреба у забезпеченні ефективного формування та використання оборотних активів, що сприятиме безперебійності виробничого процесу. Для реалізації цього завдання сучасним вітчизняним підприємствам необхідно сформувати окремі види активів відповідно до обсягів господарської діяльності й тривалості їх операційного та фінансового циклів.

Загальновідомо, що критерієм ефективності управління оборотними активами є фактор часу. Чим довше оборотні активи перебувають в одній і тій же формі, тим за інших рівних умов нижча ефективність їх використання, і навпаки.

На жаль, в економічній літературі немає усталеного погляду на те, з яких саме джерел відбувається поповнення оборотних активів, однак більшість економістів [1; 3; 8] вважають, що джерелами формування оборотних активів можуть бути як власні, так і позикові кошти. Причому підприємства повинні підтримувати оптимальне співвідношення власних і позикових оборотних коштів, тому що від цього прямо залежить

їх фінансова стабільність і незалежність, можливість одержання нових кредитів та довгострокова прибутковість.

Система управління оборотними засобами як система цілеспрямовано організованих взаємодій між об'єктом (елементами оборотних активів і джерелами їх фінансування та економічними відносинами в процесі їх формування та використання в межах даної економічної системи та у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем) та суб'єктом управління (органами управління підприємства, які причетні до прийняття управлінських рішень щодо ефективного функціонування оборотних активів і капіталу) спрямована на реалізацію основних функцій управління із застосуванням комплексу методів, засобів і фінансово-економічних інструментів дослідження і трансформації взаємопов'язаних процесів формування та використання оборотних активів і джерел їх фінансування за обсягом, складом, структурою, з урахуванням дії на них чисельних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

Управління оборотними активами підприємства здійснюється за такими етапами: аналіз оборотних активів підприємства у попередньому періоді; вибір політики формування оборотних активів підприємства; оптимізація об'єму оборотних активів; оптимізація співвідношення постійної і змінної частин оборотних активів; забезпечення необхідної ліквідності оборотних активів; забезпечення необхідної рентабельності оборотних активів; вибір форм і джерел фінансування оборотних активів [3, с. 46].

Отже, нині існує об'єктивна необхідність, на засаді результатів узагальнення теоретичних положень, використання вітчизняного та зарубіжного досвіду, забезпечити розвиток процесів прискореного формування та розвитку механізму управління оборотними коштами виробничих підприємств. Підвищуючи адаптаційні можливості ланок і елементів цих механізмів, підприємство збільшує внутрішню здатність до урахування впливу як чинників безпосередньо виробництва, так і навколишнього ринкового середовища, що забезпечує стабільність, ефективну і висококонкурентну діяльність суб'єктів господарювання.

Прикладні дослідження динаміки оборотних активів за видами економічної діяльності показали, що у 2011 році оборотні активи збільшилися в середньому на 20 %; зростання обсягів оборотних активів відбувалося в усіх галузях економіки; частка дебіторської заборгованості у загальному обсязі оборотних активів становила 58–60 % і найбільшою була у таких галузях, як: промисловість, торгівля, сільського господарство; збільшення оборотних активів вимагає залучення додаткових фінансових ресурсів (табл. 1).

Таблиця 1

Оборотні активи за видами економічної діяльності у 2011 році [11]

Види діяльності	Оборотні активи – всього			у тому числі дебіторська заборгованість		
	01.01. 2011р.	31.12. 2011р.	Відхилення	01.01. 2011р.	31.12. 2011р.	Відхилення
Усього	2162604	2584163	421559	1308085	1499972	191887
у тому числі						
с/г, мисливство, лісове господарство	98864	139993	41130	45491	63399	17908
промисловість	629020	713575	84555	410006	454466	44460
будівництво	83165	107481	24316	49579	61836	12257
торгівля; ремонт	683572	858473	174901	433164	511343	78179

діяльність готелів та ресторанів	6827	7439	611	3797	4284	487
діяльність транспорту та зв'язку	85660	104654	18994	50620	62640	12020
фінансова діяльність	235930	264896	28966	88933	109103	20170
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	327670	371888	44219	219871	224040	4169
освіта	505	595	90	291	302	11
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2316	2630	314	1127	1139	13
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	8581	11516	2935	5011	6724	1713

Оборотні активи підприємства повинні бути розподілені по всіх стадіях кругообігу у відповідній формі й у мінімальному, але достатньому обсязі. Наднормативні запаси відволікають з обігу грошові кошти, свідчать про недоліки матеріально-технічного забезпечення, неритмічності процесів виробництва і реалізації продукції. Усе це призводить до неефективного використання ресурсів.

За оцінками фахівців, що займаються консультуванням у сфері фінансового менеджменту, із загальної економії, що може одержати підприємство при ефективному управлінні фінансами, 50 % може дати ефективне управління товарно-матеріальними запасами, 40 % — управління запасами готової продукції і дебіторською заборгованістю та інші 10 % — управління власне технологічним циклом [2].

Нині одним із важелів управління фінансами є скорочення фінансового циклу. Зменшення тривалості фінансового циклу (періоду обороту власних оборотних коштів) при збереженні певного балансу між рахунками дебіторів і кредиторів може служити одним із критеріїв управління фінансами підприємства. Оскільки тривалість операційного циклу більше тривалості фінансового циклу на період обороту кредиторської заборгованості, то скорочення фінансового циклу забезпечує зазвичай зменшення операційного циклу. Тривалість виробничого циклу обчислюється як сума періодів обороту всіх нормованих складових оборотних коштів. Тривалість операційного циклу розраховується як сума тривалості виробничого циклу і періоду обороту дебіторської заборгованості. Тривалість фінансового циклу менше тривалості операційного циклу на величину періоду обороту кредиторської заборгованості або більше на період обороту виданих авансів. Фінансовий цикл починається після закінчення періоду обороту кредиторської заборгованості. Але не слід розуміти, що в ряді випадків фінансовий цикл починається пізніше виробничого.

За кордоном, управління працюючим капіталом передбачає прийняття рішень як за поточними активами, так і за поточними пасивами. У середньому 50–55 % капіталу корпорації вкладається у валовий працюючий капітал. Фінансові менеджери корпорації до

60 % свого ділового часу присвячують вирішенню питань, пов'язаних із формуванням і фінансуванням працюючого капіталу, до якого відносять: грошові кошти; вкладення в цінні папери; рахунки до одержання, тобто дебітори; товарно-матеріальні запаси.

В управлінні оборотним капіталом, як правило, використовують моделі оптимізації виробничих запасів і грошових коштів підприємств. Зокрема, модель Уілсона (модель економічно обґрунтованого розміру замовлення або основної моделі управління запасами) полягає у мінімізації поточних витрат, тобто у розрахунку оптимального розміру партії постачання запасів; оптимальна сума наявних грошових коштів розраховується на основі моделі Баумоля, яка ґрунтується на стабільності грошового потоку; модель Міллера-Орра використовується в тих випадках, коли не можна впевнено передбачити грошовий потік. Перераховані методи оптимізації оборотного капіталу мають ідеалістичний характер, вони не пристосовані до застосування в умовах інфляції, їх застосування утруднене у зв'язку з нерозвиненістю ринку цінних паперів в Україні і вони практично не використовуються в управлінні вітчизняними підприємствами, хоча цінність цих моделей очевидна і практичне їх впровадження у стратегію управління оборотними активами – це недалеко майбутнє для України [1].

На наш погляд, першочерговими завданнями оптимізації управління оборотними активами вітчизняних підприємств є розробка сучасних механізмів управління дебіторською заборгованістю, грошовими коштами, поточними фінансовими інвестиціями, запасами, зокрема: по-перше, це застосування портфельного підходу до управління дебіторською заборгованістю; по-друге, впровадження узгоджених методик управління грошовими коштами та поточними фінансовими інвестиціями; по-третє, використання адаптованих до специфіки функціонування вітчизняних підприємств методів логістичного управління запасів.

У табл. 2 наведено конкретні пропозиції щодо оптимізації управління оборотними активами вітчизняних підприємств.

Таблиця 2

Напрями оптимізації управління оборотними активами [3; 9]

Напрями	Заходи щодо оптимізації управління оборотними активами
Аналіз оборотних активів підприємства в попередньому періоді	У результаті аналізу було виявлено, що підприємство повністю забезпечене оборотними активами, а резервами підвищення ефективності використання оборотних активів є підвищення продуктивності праці, скорочення втрат робочого часу, збільшення обсягів виробництва продукції.
Вибір політики формування оборотних активів підприємства	Встановлено, що оптимальним є помірний підхід до формування оборотних активів, який спрямований на забезпечення повного задоволення наявних потреб всіх видів і створення нормальних страхових їх розмірів на випадок найбільш типових збоїв у ході операційної діяльності підприємства.
Оптимізація об'єму оборотних активів	Пропонується скорочення запасів сировини та матеріалів, попередження виробництва бракованої продукції, вторинне використання відходів

Оптимізація співвідношення постійної і змінної частин оборотних активів	На досліджуваному підприємстві варто переглянути співвідношення постійної та змінної частин оборотних активів.
Забезпечення необхідної ліквідності оборотних активів	Оборотні активи досліджуваного підприємства є достатньо ліквідними.
Забезпечення необхідної рентабельності оборотних активів	Рекомендується використовувати тимчасово вільні фінансові ресурси для здійснення короткострокових фінансових інвестицій.
Вибір форм і джерел фінансування оборотних активів	Фінансування оборотних активів варто здійснювати за рахунок власних ресурсів, оскільки виявлено резерви збільшення прибутку підприємства.

Таким чином, результати комплексного підходу і систематичного аналізу дають можливість розробити програму заходів щодо підвищення ефективності управління оборотними активами на вітчизняних підприємствах і забезпечити контроль за її практичним здійсненням за наступними напрямками:

1) поліпшення організації матеріально-технічного постачання з метою безперебійного і ритмічного забезпечення виробництва матеріальними ресурсами;

2) скорочення тривалості операційного циклу за рахунок інтенсифікації виробництва (використання новітніх технологій механізації і автоматизації виробничих процесів, підвищення рівня продуктивності праці, повнішого використання виробничих потужностей підприємства, трудових, матеріальних ресурсів тощо), а також підвищення контролю за рухом найбільш важливих категорій запасів (на основі системи ABC-аналізу) і розподілом у чіткій відповідності із структурою їх витрачання (застосування системи XYZ-аналізу);

3) прискорення процесу відвантаження продукції і оформлення розрахункових документів, застосування перспективних форм рефінансування дебіторської заборгованості, ефективних форм регулювання середнього залишку грошових активів, розвиток механізмів безготівкових розрахунків.

Варто також зазначити, що система управління оборотними активами представляє собою частину загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає у формуванні необхідного обсягу і складу оборотних активів, раціоналізації й оптимізації структури джерел їх фінансування.

Отже, ефективне управління оборотними коштами дозволяє підприємству підтримувати на належному рівні ліквідність і платоспроможність. Водночас, протягом останніх років суб'єкти господарювання втратили значну частину власного оборотного капіталу, а в структурі оборотних активів суттєву частку займають дебіторська та кредиторська заборгованість. Ці показники в найбільш загальному вигляді характеризують здатність підприємства своєчасно і в повному обсязі провести розрахунки за зобов'язаннями перед контрагентами. Управління оборотними активами, як важливий елемент підвищення ефективності функціонування вітчизняних підприємств, потребує застосування стратегічних засобів до розробки і впровадження сучасних механізмів, які забезпечували б стійкість фінансового стану, кредитоспроможність, інвестиційну привабливість вітчизняних підприємств, що і може стати предметом подальших досліджень.

1. *Алесинская Т.В.* Учебное пособие по решению задач по курсу «Экономико-математические методы и модели». — Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2002. — 153 с.; *Бланк И.А.* Финансовый менеджмент: учебный курс / И.А. Бланк. — 2-е изд. перераб. и дополи. — К: Эльга, Ника-Центр, 2004. — 656 с.; 3. *Буряк Л.Д.* Фінансовий менеджмент у малому бізнесі: навч. посіб. / Державний вищий навч. заклад «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». — К.: КНЕУ, 2007. — 432 с.; 4. *Бондаренко О.С.* Методологічні основи управління оборотними активами підприємства // Інвестиції: практика та досвід. — 2008. — № 4. — С. 40–44; 5. *Душило А.А.* Оптимізація структури оборотного капіталу підприємства / А.А. Душило // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. — 2006. — № 4. — С. 431–435; 6. *Ізмайлова Н.В.* Управління оборотними активами підприємств: авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: спец 08.00.08 — гроші, фінанси і кредит / Н.В. Ізмайлова. — К., 2009. — 24 с.; 7. *Кодацький В.П.* Шляхи ефективного управління оборотними активами промислових підприємств // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 4. — С. 150; 8. *Соляник Л.Г.* Організаційно-економічний механізм управління оборотними активами та джерелами їх фінансування / Л.Г. Соляник // Економічний вісник Національного гірничого університету. — Дніпропетровськ: РВК НГУ. — 2005. — № 4. — С. 48–54; 9. *Яремко І.Й.* Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій: монографія / І.Й. Яремко. — Л.: Каме-няр, 2006. — 176 с.; 10. *Corporate Financial Management.* G. Arnold. — Financial Times, Prentice Hall, 1998. — P. 543; 11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.